

Pethő Bertalan

Németh László ügyében

Néhány vitatéma

Németh László halála után, 1976–77-ben, a hagyaték feldolgozása közben Németh László lányai félretettek egy iratcsomót – írja Németh Judit^a –, mert látták, hogy „azok tartalma akkoriban nem közölhető”. Ebben a kötegben voltak azok az írások, melyeket a Nap Kiadó Németh László: *A magyar forradalomról* című könyvben nemrégiben publikált. A kötetet Görömbei András és Gróh Gáspár mutatta be, az író lányainak részvételével – akik közül Németh Judit szintén mondott beszédet –, 2011. október 17-én, a Magyar Tudományos Akadémia harmadik emeleti dísztermében (megjegyzem: annyian jöttek össze, hogy nem fértek be mindnyájan a díszterembe).

Ez az esemény késztetett arra, hogy ismét elővegyem a *Németh László ügyében* 1986-ban készült írásomat, melyet annak idején nem sikerült megjelentetnem. Ennek témája régebb óta foglalkoztatott a Németh László két regényéről (az *Iszonyról* és az *Égető Eszterről*) írott tanulmányaim^b papírra vetése óta, mígnem egy alkalom valamennyit ki nem robbantott a témából. A pártállam által kedvezményezett és – direktben meg a visszajáról egyaránt – a szöcsövének számító irodalmi-kritikai hetilapban jelent meg három szöveg^c, melyek a felháborodásomat kiváltották. Az ún. kritizálás és vita alacsony színvonalán, mímelte tanulatlanságán és erkölcsi cinizmusán háborodtam fel. Igyekeztem persze visszafogottan írni, mert szerettem volna megjelentetni a „hozzászólásomat”. Próbálkozásaim sikertelenek maradtak azonban. Kisebb-nagyobb cenzúrázásokba is beleegyeztem volna – egyik szerkesztőség az alkalmi jelleget, a vitázókkal folytatott polémiát cenzúrázta ki, másik szerkesztőség néhány élesebb megfogalmazást is törölni akart –, de a publikálás így is elmaradt.

Németh László gondolkodói jelentőségének az aktualizálása tabutéma volt a magyarországi „reálisan létező szocializmus”-ban, és ennek a tabunak a megsértését csak azoknak engedte meg a hatalom, akik a tabu „megszellőztetésével” – és jelen esetben a tabusított életmű rossz hírbe keverésével – éppen a tabut erősítették. Megemlítem, mert párhuzamba állítható a Németh László hagyatékában 1976–77-ben talált 1956-os szövegek publikálásának a mindmáig elhúzóódásával, hogy az alábbi írásom közzététele 1990 után immár két évtizeden át elmaradt. Szerepelt ugyan 1998-ban a *Lét és irodalom* első kötetének tervében a Kortárs Könyvkiadónál. Anyagi okokra hivatkozó indoklással kikerült azonban belőle 1999 tavaszán, mielőtt még a kiadás egészében meghiúsult volna ennél a kiadónál.^d Az a véleményem, hogy Németh László napjainkban sem csökkenő aktualitásáról, ami több vonatkozásban megfigyelhető, ez a „gazdasági cenzúra” önmagában jelzést ad, mert érzékelteti az úgynevezett rendszerváltás két évtizedében bekövetkezett felemáságokat, melyek miatt az eltelt húsz évben inkább mellőzték a Németh László-i gondolatokat, mintsem az aktuális jelentőségével foglalkoztak volna.

A marxizmus említése az alábbi szövegemben valószínűleg külön nyomós érv volt írásom közzététele ellen. A „tőkés modell” és a „prognosztizált modell” közötti kapcsolatot nem említettem ugyan a „diktatúra-modell” – amikor ezt az írást papírra vettem, írásztalom titkos fiókjában készen volt már az ide tartozó elemzés, amelyik *A filozófia híg mosléka* két kötetének^e felső hasábjaként jelent meg 1998–2001-ben –, de egyfelől a létszükségletre szorított, másfelől a kiteljesedőnek jósolt ember két (úgymond) világkorszakának a szóba hozatalán elgondolkodva a diktatúra réme valószínűleg eléggé nyugtalanítóan felsejlett ahhoz, hogy pártállami (aztán esetleg utódpárti) lektorok ne vállalják a felelősséget ennek az írásnak az engedélyezéséért.

Annak idején, 1986-ban, még rövidebbre fogtam írásomban a Németh László két gondolkodói és írói korszakának a megkülönböztetésére és jellemzésére vonatkozó zárószakaszt, mint az ezt megelőző, Németh László világfelfogására, módszerére és emberképére vonatkozó fejtegetéseket. Ennek akkoriban nem exponált indoka az volt, hogy a második korszakbeli „rezignáció” feszegetése a „reálisan létező szocializmus” radikális elutasítása motívumának a megmutatásához vezetett volna, amire azonban célozni sem lehetett az első nyilvánosságban.

„A magyar forradalomról” szóló, most közreadott Németh László-írások figyelembevételével viszont a két korszak megkülönböztetése, és különösen a második korszak jellemzése ismét aktualizálódott. Alábbi írásomnak ebben a „felvezetőjében” nincs hely arra, hogy az ide vonatkozó érveimet előadjam, ezért csupán három összefüggést jelzek.

Mindenekelőtt emlékeztetek Németh László második szárszói beszédének arra a részletére, melyben Németh László jóslatot fogalmaz meg a második világháború utánra. A háború utáni „rendezés”-t, akármelyik hadban álló fél győzzön is – mondta^f – „másnak, mint a magyarság súlyos megpróbáltatásának, elképzelni nem tudom. [...] Az az »üdvösség«, amellyel Európa fog megajándékozni, nem lesz az, amely társadalmunk halk folyamataiban készül. Nem is lehet, hisz azokat odakinn senki sem ismeri. Előre látható volt, hogy kívülről neveznek ki ránk »megváltók«-at. [...]” Egy másik összefüggés annak a terrornak a Németh Lászlóra zúdulása, amelyik a második világháború után bekövetkezett, és végeláthatatlannak tűnt. Ennek a rezignációt hajszoaltsággá mélyítő hatását az *Égető Eszter* zárójelenete, és ennek a zárójelenetnek a csak 1990 után megismert cenzúrázása mutatja. Méhes, Németh László regénybeli alteregója, az öngyilkosságot választja inkább, mintsem elviselje az államhatalmi üldöztetést és a letartóztatást. A regény viszont csak azzal a feltétellel jelenhetett meg, hogy „Méhes” az öngyilkosság helyett a menekülést válassza. A harmadik összefüggés, melyet említek, Németh László utókorából jellemzi visszamenőleg (és ugyanakkor a Németh László-recepcióra előrefelé vetülve) azokat az eljárásokat, melyektől szenvednie kellett. Az „áthallás” Németh László váteszi mondanivalója és az ultrabalos ideológia között – amit az egyik 1986-beli vitairat szerzőjének az állítására utalva tárgyaltam annak idején^g –, nemcsak a marxista-kommunista ideológia aljassága volt, amit a pártállami ideológusok igyekeztek rákenni az ellenfeleikre, történetesen Németh Lászlóra, hanem az utóbbi két évtized balliberális – részben némely ’posztmodern’ elmélettel aktualizált – eszköztárából sem hiányzik az eljárás, hogy a maguk mocskát az ellenfeleiknek tulajdonítsák az ellenfeleik meg-, illetve elítélésének céljából.

Németh László 1956-os forradalomról az események menetét követve írott szövegei, úgy gondolom, validálják azt a hipotézisnek tekinthető, alábbiakban 1986-ban vázolt állítást, hogy életének 1943–1948-tól számítható időszakában a mentalitását olyan mérvű és tartós rezignáció jellemezte, amelyik rányomta bélyegét mind a világfelfogására, mind a jövőlátására, mind a műveire. Ennek figyelembevételével pedig indokolt megkülönböztetni ezt a második alkotói korszakát „Németh László II” címen – ahogyan tesszük más megfontolásokból és más időhatárokat megjelölve például Heidegger esetében –, megkü-

lönböztetve ezt az 1943(–1948) előtti alkotó periódusától, melyet viszont „Németh László I” címen tartunk számon.

(2011)

Abszurd drámákhoz szokott korunkban nem nehéz elképzelni az irodalmi érintkezés forgalmi rendőré. Aki megtanul egy szabálygyűjteményt, figyeli a műveket, és szabálysértés esetén helyszíni kritikával sújtja a szerzőket, súlyosabb esetben pedig bevonja egyes művek, illetve szerzők jogosítványát, és eljárást kezdeményez ellenük. Mikor az egyik vitázó Németh Lászlóról szóló írásait¹ olvastam, az volt az érzésem, hogy valami ilyen célra szolgáló KRESZ-re alapozza ítéleteit. Időközben, az első írásra reagálva, egy másik vitázó meggyőzően érvelt: „[...] bármely jelentékeny életműnek nem egyetlen, kanonizálható, hanem többféle olvasata lehetséges.”² És éppen ezért, már formailag nézve is, létezik Németh László-pör. Melynek szakaszait természetesen az adott kor Németh Lászlóhoz fűződő viszonyának kérdései jellemzik. Némelyik jelentős vitatémában – úgy látszik – mégis túlsúlyban vannak az utóélet kérdéseivel szemben a magára Németh Lászlóra, a műveire és az életútjára vonatkozó problémák. Ezek inkább a pör alapvető tárgyi bizonyítékaihoz tartoznak azonban, a tanúnak az egykori Tanút illető vallomásaival, és a sokféle kiegészítő bizonyítékokkal együtt. Az alapvető kérdések közül emlétek itt néhányat, zárójelbe téve – már csak a rendelkezésre álló hely korlátozott terjedelme miatt is –, hogy mennyiben választhatók külön ezek a kérdések és vizsgálatuk attól a perspektívától, amelyikben éppen most, Németh László halála után tíz évvel nézzük.

A Németh László-i módszer

Éreznünk kell a megírandó regény szereplőit „a fejünk búbjától a lábujjunk hegyéig” – hallottam Németh Lászlótól 1968-ban, Sajkódon. Ezt a véleményt valószínűleg sok regényíró osztja: átélés és beleélés nélkül nem lennének megelégedve a munkájukkal. Németh László kijelentése ezen túlmenőleg gondolkodói és esszéírói módszerére is rávilágít. Beleivódott lényébe az, ami foglalkoztatta, és törekedett is arra, hogy lényével felitassa vizsgálódásának tárgyát. Nyitott és érzékeny volt. Annál védtelenebb környezetével szemben, mennél inkább eltért a maga saját normáitól a környezete. Védtelensége azonban nem vált kiszolgáltatottsággá. Azt a különbözőséget, ami önmaga és a befogadott világ között keletkezett, szenvedéssel dolgozta ki. A világba ütközés, vagy a világ őbeléje ütközése – többnyire csak nézőpont kérdése, hogy melyik – volt a meg-megújuló fájdalma. Vállalta, hogy a világ viselőse legyen, s mert érzékeny volt, a világ pedig a jobbításra nem eléggé fogékony, a világ hipochondriájaként váltak benne idültté az ellentmondások. Elsősorban nem pszichológiai vagy – mint hosszas hipertónia-betegsége ismeretében gondolhatnánk – pszichoszomatikus összefüggésben, hanem a kérdezést, válaszolást és alkotást feladatául választó ember értelmében. Átétele túlnőtt személyiségén: a világgal való kapcsolat szerve lett. Reakciói, ötletei, gondolatai, véleményei, cselekvéstervei ebben a többnyire a szenvedéssel nemesedő, ritkábban a harmóniától termékeny átélés-talajból eredtek. Alapjában intuitív volt. Intuícói azonban nem elsődlegesen, kimutatható előzmény nélkül születtek, hanem az átélésben tapasztalható hosszú és bonyolult előtörténet jegyezte őket. Módszerének fő elveként ismerhető fel az, hogy intuícóihoz tartotta magát. S mert tisztességgel vetette magát a világba, és hagyta őrá magára jönni a világot, tisztességes volt az átélése, mely a világgal való érintkezésének szerve volt. Ez a körfolyamat a sokat emlegetett Németh László-i morál titka. A feddhetetlen őszinteségű vállalás és helytállás titka. Tévedhetett, hibázhatott, de sem

intuíciónak tényéhez nem férhet kétség, sem ahhoz, hogy ezek az intuíciónak találnak valamiképpen a világra, melyben fogantak.

Mikor Németh László „*módszer-dűh*”-ról és „*az élet ellen indított fogalmi tank-háború*”-ról beszélt³, akkor saját intuícióna alapozott módszerességét védte. „*Mindig nevetségesnek találtam – írja a *Kiadatlan tanulmányok*-ban⁴ –, ha a nómenklatúra, az ész eszközei ránőttek a dolgokra magukra*”. De nem azért vélekedett így, mert lebecsülte, vagy éppen elutasította volna az észet (természettudományos műveltsége közismert, és a természettudományokat paradigmaticus érvényűnek tekintette), hanem hogy az adott valóság, probléma, és az ezzel szövődő intuíciónak elsőbbségét hangsúlyozza. „*A valóság a gazda; az ész az alkalmazkodás és megközelítés hadrend-cseréjében mutatja meg gazdagságát és találékonyságát*” – fejezi be gondolatmenetét, melyből az előbbi idézet való. Németh Lászlónál is az értelemnek jut a kidolgozás, az észnek a megmérés és az ítélethozás, de ezek a folyamatok nem szüntethetik meg annak a valaminek az egyedüli, páratlan voltát, ami az intuíciónban megjelenik. Ebben az értelemben a „*remekmű elsősorban módszer kérdése. Ami remekművé teszi: az egyéniség, a külön, utánozhatatlan szervülés, a kristályosodás autonómiája*.”⁵ Tárgyát, témáját belülről felfejtve, immanens módon dolgozta ki. Legyen a téma akár egy könyv, egy író, akár egy korszak, akár egy politikai helyzet, akár egy lelkiállapot. Tudásszomjának ezt a szenvedélyét tanúsítja rengeteg, és széles területeket felölelő tanulmánya.

A téma páratlanságának azonban többnyire azzal adózik, hogy annak határain nem halad túl. Ez a meggyökerezés Németh László módszerének visszája. Sokkal inkább meglátó-értékelő, mint elemző-magyarázó természet. Nem szívesen építkezik különböző területekről származó anyagokból, nem szeret új összefüggéseket kiokoskodni. Nem kenyerre, hogy kritikailag termeljen ki új „konstrukciókat” abból a célból, hogy azután ezeket összemérje a valósággal, nem „teszteli” azt, és nem kísérti az, amivel foglalkozik, és a témáit nem akarja maga alá gyűrti. Ezért nem képez pl. nagyobb történelemfilozófiai ívet az általa tanulmányozott századokon át, mint amelyet a századok elméi, vagy a róluk író és általa tanulmányozott gondolkodók feszítettek. Kísérletei és vitái is a tudásszerzés stratégiái. Elegendő csoda számára az, ami van: ezt igyekszik feltárni. *A tiszta ész kritikájának boncolgatása után írja Kantról, revelációként ható mély belátással: „Műve önkényes elvonásaiban is lírai: belügye az egyéniségnek, melyben keletkezett, s az újkori bölcséletben mégis a legbiztosabb közkinccs [...]”*⁶ Persze, ha témája az ember és a világ, akkor mégis átfogóvá válik. Meglepetéssel regisztrálta, mikor egy filozófiatörténeti könyvet 1945-ben a kezébe vett, hogy szinte egyetlen gondolatot sem talált benne, amely valaha ne foglalkoztatta, amelyről valaha ne írt volna.⁷ Intuícióna, ami csekélyebb témák esetén is érzékileg kerekedik ki, és képileg jelenik meg, üdvös kiteljesedéssé válik akkor, amikor átfogó jelentésekről van szó. Önmagát a tárgyának, témájának átadó alanyisága így vált át alanyi meggyőződésének és létmagyarázatának érvényesítésébe – a módszer az ontológiába.

A töretlen Egész megkésétt mindenesé

Tudatosan képviselt, nagy gondolati és ítéleterővel foganatosított módszerének érvényesítése miatt nem tudott Németh László az eltörött Egész mindenesé lenni. A töretlen Egészt akarta, szolgálta, noha nem sokan lehettek meggyötört századunkban olyanok, akik mélyebben éltek volna át minden Egész megtörésének kínját, mint ő. Sejtelmek és eszmék között munkáló, metszően pontos gondolatainak sodrában hasonlatok, képek formájában gyöngyözik az enyhület. Még akkor is, amikor balsejtelmek felől és/vagy nem remélhető

eszmék felé közvetítenek a fogalmak. Akármennyire vigasztalan felismerésekhez vezetnek is gyötrő kérdései, egy-egy ilyen felismerés izzadmánya körül egy-egy kép igazgyöngye növekszik. Mennél több a fölzaklató inger, annál nagyobb számban. Hogy azután egymást váltogatva sorakozzanak az írásban gondolatok és képek, a megpróbáltatottság bizonylatai és az érzékileg megcsillanó vigasz.

Bármennyire logikus és körültekintő is, sokkal inkább a képeiben ad menedéket, mintsem a következtetéseiben megoldást vagy útmutatást. Sarkítottan fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az észre a kárfelmérés tartozik nála, a kártalanítás pedig a képzeletre marad. És ez nem a szépíró és gondolkodó közötti munkamegosztás, vagy netán zavar kifejeződése, hanem sajátos módszerének és világlátásának ellentmondásos megnyilvánulása. A történelmi idő és a társadalmi tér középtávjaiban nem talál, és nem találhat reális célokat és kielégítő megoldásokat – visszanyúl hát átéléseinek költői közegébe, ahonnan képei rajzanak fel, illetve előreszalad az eszmékhez, melyeket üdvössé varázsol. Harmincéves korában írta, életre szóló programként: „*A szellem emberét épp az jellemzi, hogy nem olthatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzetét. Szívesen foglalkozik a részletekkel, de az egész felől száll feljűk, s egy még nagyobb egész felé tör rajtuk át utat. Ahonnan kiindul s ahoova visszatér: a teljes kép, melyben a világgal szemben áll.*”⁸ A még nagyobb egész neve, emberséggel telítve: üdv. Nem vallásosan, és nem valamilyen filozófiai idealizmus módján értve, hanem végső evilágiságként. „*Történelmi önalakításként*” – írja fogalmak és élet dilthey-i paradoxona kapcsán, melynek módszeres kidolgozására jellemző módon kísérletet sem tesz –, „*melyben egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet egyet jelent*”.⁹ A Németh László-i ember „*az üdvösség vadásza*”.¹⁰ Ez a komplexus adja nem szűnő vonzerejét, de emiatt van az is, hogy kielégületlenül hagy, miközben találó meglátásait is záporozza. Egyszerre melenget érzületével, ejt kétségbe ábrándjaival, s áll értetlenül – sőt olykor vakon – mind a középszerrel, mind a beteljesítő eszmék veszteségével, hiányával jellemzett emberi állapottal szemben. Ha Németh László életművéhez ennek az életműnek a szintjén, vagyis a mércét a legmagasabbra téve akarunk közeledni, akkor ember- és világlátásának ezt a módszertanilag megalapozott sajátosságát kell figyelembe vennünk. És azt a tényt, hogy bármennyire sajnálatos is, minden Egész, teljesség, üdvözülés, egyetemesség veszendőbe ment századunk embere számára, miután éppen evilági jóslataiban és reményeiben hasonlott meg.

Nagyon sok ága és boga van annak, hogy miért vallotta és vállalta Németh László, hogy a töretlen Egész mindenese – valójában az idealitás megkésett utóvédharcosa – legyen, és hogy miért van ennek a vállalásnak máig tartó hatása. Most csak két olyan összefüggésre szeretnék utalni, amelyik valamely hozzá méltó kritika élet mutatja. Az egyik Németh László idegensége a Modernnel (mondhatnánk: a még otthonosságra berendezkedő ember értetlensége az elidegenültséggel) szemben, jó esetben a modernség „ájtatos” olvasata.¹¹ Csak két bizonyítékot említek a Modernhez való viszonyára vonatkozólag. József Attilát elmarasztaló, 1929-beli írásában éppen a *Medáliák* sorozatot említi az „egész rossz, éretlen” versek példajaként.¹² Három évtized múltán pedig még mindig a „*a szívelállítóan szépet*” és „*lélekemelőt*” állítja, mint emberre jellemzőt, a modernséggel szembe.¹³ A másik összefüggés az utóéletére tartozik, és a mostani vitához vezet. Ha áthallás állapítható meg Németh László váteszi mondanivalója és az ultrabalos ideológia között – miként az egyik bevezetésben idézett vitáirat szerzője állítja¹⁴ –, akkor a kétféle üdvtan egyaránt, habár nagyon különböző módon felelős ezért. És megoldási kísérletek sem várhatók másként – többek között a marxizmus mint „kóser koszt”-ra való rátérésnek az egyik vitázó¹⁵ által sugalmazott, és a másik vitázó¹⁶ által joggal elutasított választásával sem –, mint a totalitás, az egyetemesség és mindenféle idealitás (elsősorban ezek hatalmas kihasználóinak címzett) reális megkritizálásának eredményeképpen.

Németh László emberképe

A teljességeszmék és a totalitásgondolkodás kritikája nem jelenti azonban, hogy az embernek alább kell adnia magát. Ellenkezőleg! A dialektika történelmi gonoszra fordulásának egyik esete, hogy az ember inkább értékelődik le akkor, ha valamilyen abszolútumhoz – akár nembeli önmaga abszolúttá tételéhez – méri, mintha tökéletlenségét is beszámítják. Németh László számára az emberi szellem a beteljesülés eszméjének bizonylata volt. Ennek a régóta, és sok változatban élő, de mára már történelmileg meghaladott felfogásnak a vizsgálata a teremtő ember kritikájára vár. Úgy gondolom, ez korunk egyik feladata. Elvégzését azonban nem kell kivárnunk annak belátásához, hogy egyik abszolút felfogásnak a másik elleni felléptetésével nem lehet egymás ellen érvelni, hiszen így a legsúlyosabb kérdés – magának a fölöttünk hatalmasodó abszolútumnak a kérdése – elő sem tűnik. A kritika nyomorúságának jele, ha valaki azt vitatja a minőségeszme és a minőségszocializmus kapcsán, hogy ki milyen tágra ácsolja az üdvösség kapuját.¹⁷ Az elitizmus, mellyel többek között vádolják Németh Lászlót, nemcsak a majdan bebecsátandók előrealmodásával él tovább, sőt születik újjá ebben a kérdésfeltevésben, hanem már előzetesen is jelen van azokban, akik ácsolják a kaput és kimérik annak szélességét.

Ha Németh László munkásságát nem ilyen ideológiai szűrőn át vizsgálnák (amelyikhez hozzátartozik ellenpólusként a napi politikából kiemelt egyes konfrontációk és az élettörténetből kiemelt – nemritkán esetleges – találkozások megideologizálása), akkor elkerülhető lenne, hogy maguk essenek – mint pl. az egyik vitázó¹⁸ – az általuk felállított csapdába. S felismerhető lenne, hogy a Németh László-i ember nem oly módon az üdvösség vadásza, hogy mások elől elorozza az üdvösséget, vagy éppen lelövi versenyes vadásztársait, hanem közösségileg átfogó eszme letéteményese. A minőség „ragyogó, nyugtalan, éterlángszerű szellemi elem”-ként¹⁹ hatja át. De ez a szellemi tündöklés mégsem tisztán spirituális. Ellenkezőleg: anyag és termelés éppúgy hozzá tartozik. „A Tanunak egyik fő gondolata, hogy Európában a tizenkilencedik századi kapitalizmus ránk hagyott világát két forradalom feszíti: egy társadalmi és egy szellemi, s a mi nagy szerencsétlenségünk, hogy e két forradalom egymással nem képes szövetségre lépni.”²⁰ Németh László azt róta fel a szocializmusnak a harmincas években, hogy a tőkés rendszernek csak az igazságtalanságait bírálta, szellemét és értékrendjét viszont nem érintette.²¹ Kritikáját pozitívrá fordítva jutott azután arra a jelszószerű következtetésre, hogy a „minőségszocializmus”: „szocializmus beoltova a szellem forradalmával”.²²

Nem követhetjük itt ennek a koncepciónak, és az általa kiváltott vitának a részleteit, hanem csupán két összefüggésre utalunk. Az egyik a „minőség” és a „minőségszocializmus”, továbbá a velük fémljelt Harmadik Út eszmei, sőt visszatekintve szinte platóni idea jellege²³, aminek képebe formált gyöngyözése volt „a Kert, a minőségföldművelés”.²⁴ Az életművön belül mozogva a módszer kritikai vizsgálatához vezet vissza ez az összefüggés, s ennek a feladatnak a fontosságát és sürgető voltát mutatja. A másik összefüggés a marxizmushoz fűződő viszony egyik mozzanata. Ismeretes, hogy *A tőke* elemzése szerint a gazdasági (csere)értéket a társadalmilag szükséges átlagos egyszerű munka (időben mért) mennyisége képezi, a munkát végző ember értékét pedig eme munkaképessége megújításához szükséges áruk értéke határozza meg. Az embernek ezt a „tőkés modell”-nek megfelelő, létszükségletre szorított, nyomorúságos felfogását és képét a kommunizmus eljövételére jósló, „prognosztizált modell”-nek megfelelő emberkép ellenpontozza. Ezt az utóbbi emberképet – a fiatal Marx szóhasználatával élve – az ember lényegi erőinek, mondhatjuk, minőségeinek olyan szabad kiteljesedése jellemzi, amelyik már túl van az anyagi termelés szféráján. Ha meggondolja valaki, hogy miképpen kapcsolódik egymáshoz ez a két emberkép, akkor nem ítélné el [ebben az összefüggésben különösen ne feled-

jük, hogy ez az írás 1986-ban akkor megjelenésre szánt vitairatnak készült; [PB 2011] csak úgy általában Németh László koncepcióját, hanem a kétféle elmélet és módszer részletes és pontos összehasonlító elemzésére kényszerül.

Két Németh László-korszak

Németh László témái élethossziglaniak voltak, ezeket azonban nem mindvégig ugyanazon módon közelítette meg. Nem módszere és létértelmezése változott lényegesen, hanem a nézőpont, melyből létértelmezését fogantatosítja, s ahonnan módszerét érvényesíti. Jelentkezésétől kezdve hívón küzdő, pengeélű logikával, nyílt sisakosan harcoló; balsejtelvei, sérelmeinek hangos fájdalma, fel-felbukkanó elégtelenségérzése²⁵ ekkor még csak a kétségekkel teli lélek állandó morajlása. Ezt az első korszakot, melynek műveit jelezhetjük „Németh László I”-gyel, a rezignációnak, a kényszerű, majd egyre inkább önkéntesen is keresett visszavonulásnak, a mondanivaló hiábavalósága növekvő érzésének a korszaka követi; az utóbbi életszakaszt, és művekben is kifejeződő világlátást jelölhetjük „Németh László II”-vel. Ekkor úgy nézi témáit, mintha már lefutottak volna. Ebben a korszakában is vallja, hogy „az ember mégiscsak valami nagy, »totalis« diadalra született (a régiek ezt nevezték üdvösségnek), azonban egyre inkább hiányzik belőle a teljesség láza”.²⁷ Megnyilvánulási módja – úgy tapasztalja – egyre inkább az elnémulás: „Mind ritkábban történik meg – írja 1965-ös pályarajzában –, hogy a mondanivaló áttörje a szavakat pötyögtető csöndet, s ha megtörténik: dadogóvá váló hangom, az arcok elidegenedése figyelmeztet, hogy fájdalomra nincs fül, gondolataimra felvevő szerv.”²⁸

Első, feltörő, és második, hatalmasságokkal sújtott kommunikációjú korszaka között 1943-as, második szárszói előadása a cezúra. Előrehozott rekviem ez a beszéd, melyben nemcsak a háború végét tudatja előre, hanem az utána következő kibontakozást is előre letudja. Első mondatában a múlttal vet számot: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy süllyed »benszüllött«-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában.”²⁹ Aztán kordiagnózis következik: „A rendszernek volt állama, a gyarmatosítók megváltó jelöltjeinek tőkéjük, sajtójuk, kész szervezeteik: a benszüllötteknek azonban nem volt csak irodalmuk s egy kis lelkesedésük.”³⁰ Hogy mivé vált ez a lelkesedés, azt a két évvel később írt Sámson-dráma mutatja: amikor a megcsúfolt óriás előtt megnyílna a szabadulás útja, „a filiszteusokra dönti a palotát”.³¹

Tudjuk persze, hogy Németh Lászlót éppen a rezignációja tartotta vissza attól, hogy „tettlegességre” ragadtassa magát – azonban éppúgy tudnunk kell azt is, hogy életműve nem egységes, mert csak a második korszakára ütötte rá bélyegét a rezignáció.

(1986)

Jegyzetek a bevezető szöveghez

- a) Németh Judit: *Befejező megjegyzések*. In: Németh László: *A magyar forradalomról*. Nap Kiadó, Budapest, 2011, 151–153. o.
- b) Pethő Bertalan: *Lét és Iszony – Megkésett jegyzetek Németh László regényéről*. Kortárs 13 (1969), 1118–1132. – Uő: *Rekviem a jövőért – Nőnemű filozófia a boldogságért*. Kortárs 15 (1971), 584–591. – Uő: *Egy magyar paradigma a létről* (Németh László Égető Eszter című regényéről). Alföld 32 (1981), 50–63. – Uő: *Faust bűnbeesése – Prolegomena Égető Eszter történetének értelmezéséhez*. In: Szegedy-Maszák Mihály (összeállította): *A mindentü-*

dás ígérete. *Tanulmányok Németh Lászlóról*. JAK-füzetek 17. Magvető, Budapest, 1985, 192–208. (A két utóbbi közlemény is 1970–1971-ben keletkezett.)

- c) Idézve alább, *Az 1986-ban írott szöveg jegyzetei* első két tételében.
- d) Pethő Bertalan: *Lét és irodalom*. I. kötet: 1964–1986. Platon, Budapest, 2000. (Ez a kötet tartalmazza a szintén 1970–1971-ben írott *Égető Eszter*-tanulmányok két, annak idején nem publikált darabját is.)
- e) Pethő Bertalan: *A filozófia híg mosléka. Marxizmus és átfolyásai a Posztmodernbe/poszt-kommunizmusba*. Első fél(adag). Platon, Budapest, 1998. – Második fél(adag). Platon, Budapest, 2001.
- f) Németh László előadása 1943. augusztus 25-én a balatonszárszói „Magyar Élet-Tábor” előadás- és megbeszéléssorozatán. In: *Szárszó*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943, 41–54. (46. o.) – Újranyomatva: In: Gyórfy Sándor és mtsai (gyűjt., szerk. stb.): *Szárszó 1943*. Előzményei, jegyzőkönyve, utóélete. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 214–225. (218. o.) – Bővebben tárgyaltam a szóban forgó kérdést a »Hungarian exceptionalism« című írásomban (Magyar Szemle. Új folyam, 13 (2004), 1–2., 37–56. – Bővebb változata megjelent: Pethő Bertalan: *Határjárás posztmodern Végeken*. Platon, Budapest, 2006, 265–278. (207. o.)
- g) Alább, *A töretlen Egész megkésett mindenese* szakasz vége felé.

Az 1986-ban írott szöveg jegyzetei

1. Ungvári Tamás: *A Németh László-pör margójára*. Élet és Irodalom 30., 11., 1986. március 14., 5. és 8. o.; Uő: *Az Emlékmű. Németh László utókorá*. Élet és Irodalom 30., 15., 1986. április 11., 5. és 8. o.
2. Sükösd Mihály: *Németh László körül*. Élet és Irodalom 30., 14., 1986. április 4., 5. o.
3. Németh László: *Dilthey, egy német tudós*. In: Uő: *A minőség forradalma*. Második kötet: *Új enciklopédia felé*. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1940, 47–60. (60. o.)
4. Németh László: *Regényírás közben*. In: Uő: *Kiadatlan tanulmányok*. Első kötet, Magvető, Budapest, 1968, 769–783. (773. o.)
5. Németh László: *Proust módszere*. In: Uő: *A minőség forradalma*. Ötödik kötet: Huszadik század. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943, 24–62. (25. o.)
6. Németh László: *Vázlatok a 18. századhoz*. 3.: *Hume és Kant*. In: Uő: *A minőség forradalma*. Első kötet. Európa. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1940, 147–164. (164. o.)
7. Németh László: *Vásárhelyi séták*. 3.: *A filozófia jövője*. In: Uő: *Kiadatlan tanulmányok*. Második kötet. Magvető, Budapest, 1968, 123–133. (123. o.)
8. Németh László: *Új enciklopédia felé*. In: Uő: *Készülődés. A Tanu előtt*. Első kötet. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1941, 50–62. (52. o.)
9. Németh László: *Dilthey, egy német tudós*. Id. k. 60. o.
10. Németh László: *Vásárhelyi séták*. 3.: *A filozófia jövője*. Id. k. 126. o.
11. Lackó Miklós: *Minőségiszocializmus, magyarság, korszerűség. A Tanu korai időszaka*. In: Szegegy-Maszák Mihály (összeállította): *A mindentudás ígérete*. (Tanulmányok Németh Lászlóról) JAK füzetek 17. Magvető, Budapest, 1985, 33–53. (53. o.; Lackó Miklós Németh László Proust-olvasatát nevezi „kissé »ájtatos«”-nak.)

12. Németh László: *József Attila: Nincsen anyám, se apám.* In: *Készülődés. A Tanu előtt.* Első kötet. Id. k. 171–173. (173. o.)
13. Németh László: *Ami a fiókban marad. Mit értek az irodalom modernségén?* In: *Uő: Kiadatlan tanulmányok.* Második kötet. Id. k. 463–466. (465. o.)
14. Ungvári Tamás: *A Németh László-pör margójára.* Id. k.
15. I. m.
16. Sükösd Mihály: *Németh László körül.* Id. k.
17. Ungvári Tamás: *Az emlékmű. Németh László utókora.* Id. k.
18. Ungvári Tamás: *A Németh László-pör margójára.* Id. k.
19. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* In: *Uő: Negyven év. Horváthné meghal. Gyász.* Második kiadás. *Németh László munkái.* Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 5–70. (17. o.)
20. Németh László: *Hendrik de Man: a szocialista eszme.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 125–139. (125. o.)
21. Németh László: *Európa földrengéstérképéhez. 1.: Cahier de revendications.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 97–101. (99. o.) – Vö. Németh László: *A huszadik század vezérjelenségei.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 9–23. (15. o.)
22. Németh László: *Hendrik de Man: a szocialista eszme.* Id. k. 127. o.
23. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Id. k. 11. o.
24. Németh László: *Töredékek a reformból. Életcél.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Negyedik kötet. Magyar Élet Kiadása. Budapest, 1940, 181–184. (183. o.)
25. Goethe-tanulmányokról értekezve írja Németh László: *„Engem, a kritikust, aki bizonyos fokig a változatok nyomorékja, a lehetőségek elhurcoltja vagyok, talán éppen a lappangó írói búntudat uszított Goethére, aki költőnek született s a legkülönbözőbb műfajokban tulajdonképp egy kritikus életét élte. Hát mi több? Választani, vagy rendszert csinálni abból, hogy nem választok? Az ilyen szabadság nem százcárcú alibi-e, az alibik bámulatos jelenete?”* (Németh László: *Három Goethe-tanulmány.* In: *Uő: A minőség forradalma.* Ötödik kötet. Id. k. 63–67 [66. o.]
26. Németh László: *A kísérletező ember.* In: *Uő: A kísérletező ember.* Magvető, Budapest, 1963, 5–18. (18. o.)
27. Németh László: *Sajkódi esték.* (Utószó gyanánt) In: *Uő: Sajkódi esték.* Második kiadás, Magvető, Budapest, 1961, 425–430. (429. o.)
28. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Id. k. 70. o.
29. Németh László előadása. In: Györffy Sándor és mtsai: *Szárszó 1943.* Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983, 214–225. (214. o.)
30. I. m. 219. o.
31. Németh László: *Negyven év. Tájékoztató pályámról és munkásságomról.* Id. k. 30. o.